

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Babel en de politieke theorie

Witteveen, W.J.

Citation

Witteveen, W. J. (1988). Babel en de politieke theorie. *Acta Politica*, 23: 1988(2), 177-198. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449657>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449657>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- Tromp, Bart, *De samenleving als oplichterij*. De Arbeiderspers, Amsterdam 1977.
- Tromp, Bart, *Karl Marx*, Boom, Meppel-Amsterdam 1983.
- Tromp, Bart, Thomas Hobbes. Een inleiding tot Leviathan. In: Thomas Hobbes, *Leviathan*. Boom, Meppel-Amsterdam 1985.
- Tuck, R., *Natural right theories: their origin and development*. Cambridge University Press, New York 1979.
- Walzer, M., *The revolution of the saints. A study in the origins of radical politics*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1965.
- Warrender, Howard, *The political philosophy of Hobbes: his theory of obligation*. Oxford University Press, Oxford 1957.
- Weldon, T., *The vocabulary of politics*. Penguin Books, Harmondsworth 1953.
- Wiener, J.M., Quentin Skinner's Hobbes. *Political Theory*, 2, 1974, 3: 251-260.

Babel en de politieke theorie

W.J. Witteveen

1. Babel

Het verhaal van de toren van Babel kan men opvatten als een verhaal over de menselijke hoogmoed. Aanvankelijk is er sprake van een succesvolle onderneming. Bijna worden geheimen ontraadseld die niet voor de mens leken te zijn weggelegd, maar dan strandt het project in wederzijds onbegrip bij de bouwers. De straf voor de hoogmoed is het verlies van de universele taal; men beschikt niet meer over de voornaamste voorwaarde voor de bouw van de toren van Babel. Deze bijbelse metafoor komt opmerkelijk genoeg de laatste jaren regelmatig ter sprake in commentaren op een van de meest succesvolle, meest overmoedige ondernemingen van deze eeuw: het onderzoek van de taal zelf (Steiner 1975; Dallmayr 1984). De geheimen van de taal zijn deze eeuw telkens weer onthuld. Door Chomsky bij voorbeeld die met zijn transformatieve grammatica de wetenschappelijke ambities van de linguïstiek nieuw leven inblies. Of door de Franse structuralist Lévi-Strauss die stelde dat alle 'primitieve' talen dezelfde structuren kennen. De filosoof Wittgenstein ontdekte de geheimen van de taal zelfs twee keer, in zijn *Tractatus* en in zijn *Philosophical investigations* (Chomsky 1968; Lévi-Strauss 1966; Wittgenstein 1922, 1961).

De toren reikt tot in de hemel, maar dan beginnen de problemen. Elke formulering van de geheimen van de taal leidt tot de vorming van een gespecialiseerd jargon dat gesproken wordt door de priesterkaste die die formulering van de geheimen van de taal bewaakt. Zo is er niet één universele taalwetenschap ontstaan maar een weinig geordende verzameling scholen. Degenen die zich binnen een bepaalde discipline bevinden spreken de taal van bewoners van andere disciplines niet of nauwelijks. Tussen de wetenschappen van de taal bestaan grote communicatieproblemen. De specialisering heeft het merkwaardige effect dat de ontdekking van de geheimen van de taal – die in elke discipline wordt geproclameerd – alleen toegankelijk is voor insiders, de mensen die Derrida, Heidegger of Chomsky begrijpen. Voor de buitenstaander lijken de geheimen van de taal alleen maar groter te worden.

Wat heeft dit alles nu te maken met de politieke theorie? Sinds de filosofie meer en meer taalgericht is geworden, een 'linguistic turn' heeft gemaakt (Rorty 1967; Dallmayr 1984; Shapiro 1984), worden de intellectuele activiteiten die onder de noemer politieke theorie vallen ook steeds meer beïnvloed door theorievorming omtrent de taal. Bij de secundaire politieke theorie, de commentaren op de klassieken, overheerst tegenwoordig de opvatting dat de betekenis van de klassieke teksten alleen door zorgvuldig en verfijnd onderzoek van hun retoriek is te achterhalen (Pocock 1980, 1985, 1987; LaCapra 1983). Men kan zich hiernaast natuurlijk allerlei soorten politieke theorie voorstellen waarbij men niet direct met de taal te maken krijgt. Het is bij voorbeeld denkbaar om een theorie over verdelen-de rechtvaardigheid op te stellen die bedoeld is voor alle culturen en niet afhankelijk is van het wereldbeeld van die culturen, los staat van het begrippenapparaat, geen band heeft met de politieke taal. Maar ook de opsteller van de meest universalistische rechtvaardigheidstheorie komt voor de vraag te staan wat het woord 'rechtvaardigheid' eigenlijk betekent en kan zich dan tegenwoordig moeilijk aan de theorievorming omtrent de betekenis van begrippen onttrekken. In niet-universalistische rechtvaardigheidstheorieën is het zelfs voor de hand liggend om aandacht te besteden aan de basiscategorieën die in een bepaalde cultuur bestaan (Walzer 1983) of aan de voorwaarden waaronder anderen van de juistheid van een bepaalde verdeling overtuigd kunnen worden (Ackerman 1980).

Meestal heeft de politieke theoreticus¹ grote belangstelling voor de politieke taal. De redenen voor deze oriëntatie op de taal zijn niet moeilijk te achterhalen. In de eerste plaats is de taal belangrijk voor elke politieke denker die de politiek van haar eigen samenleving wil *analyseren* en *beïnvloeden*. Plato portretteert Socrates als iemand die zich verzet tegen de heersende politieke opvattingen van de Atheense democraten en in zijn bestrijding van die opvattingen grijpt naar het wapen van de begripskritiek. Socrates zegt wat de eigenlijke betekenis is van woorden als 'rechtvaardigheid' of 'moed', de sleutelwoorden van het politieke discours. Op moeilijker navolgbare wijze geeft Machiavelli het woord 'virtu' een nieuwe betekenis (Berlin 1980; Skinner 1978). De verleiding het politieke taalgebruik te beïnvloeden leidt soms zelfs tot het expliciete project een nieuwe, gezuiverde politieke taal te ontwerpen. Bij Bentham is deze neiging het duidelijkst aanwezig (Hart 1982).

In de tweede plaats heeft de politieke denker belangstelling voor de taal omdat zij erop uit is de eigen cultuur te *interpreteren*. De duidelijkste voorbeelden zijn te vinden in de secundaire politieke theorie. Als de politieke denker de rol van commentator en criticus op zich neemt (Wolin 1980; Walzer 1987) is daarmee de belangstelling voor de taal van de te becom-

mentariëren tekst of traditie een feit. De commentator krijgt te maken met het probleem van de metataal: in welk vocabulaire moet de commentator spreken over de tekst die in een ouder vocabulair geschreven is? (Pocock 1985). Ook de primaire politieke theorie krijgt met interpretatieproblemen te maken die tot reflectie op de taal zelf uitnodigen. Wat is een democratie? Aristoteles die hierover schrijft geeft, soms impliciet, commentaar op Plato's stipulatieve definities en interpreteert tegelijk de democratische tradities van de polis. Latere denkers die op Plato en Aristoteles teruggrijpen moeten hun visie reconstrueren voor ze er een contemporaine invulling van het democratiebegrip aan kunnen toevoegen. Montesquieu's theorie over de staatsvormen is zowel een interpretatie van het werk van oudere auteurs en van de samenlevingen waar die theorieën betrekking op hadden (de Romeinse bij voorbeeld), als ook een interpretatie van eigentijdse politieke systemen. Bovendien is het een herformulering van de theorie voor gebruik in zijn eigen samenleving. De lezer van Montesquieu die commentaar geeft, bevindt zich dus in een lastig parket. Interpretatie is een complexe activiteit die uitnodigt tot reflectie op het medium van de interpretatie: de taal.

Voor reflectie op de taal moet een 'second order language' beschikbaar zijn, een taal waarin over taal gesproken kan worden. Vóór Babel kon men daarvoor terecht bij de grammatica, retorica, poetica en logica. Deze 'kunsten' vormden een samenhangend geheel, een corpus traditionele begrippen en inzichten dat zich langzaam ontwikkelde. Met het verval van de retorische traditie omstreeks de late 18e eeuw (Kennedy 1980; Corcoran 1979) ontstond er een vacuüm dat in deze eeuw, de tijd van Babel, gevuld is met allerlei nieuwe theorieën waarvan de begrippen niet op elkaar aansluiten. De politieke theorie wordt dus beoefend in de schaduw van Babel. De vraag is nu welke van deze theorieën voor de politieke theorie mogelijk van nut zijn. Er volgt eerst een overzicht van mogelijk relevante ontwikkelingen en vervolgens een aantal voorbeelden van toepassingen van de nieuwe theorieën.

2. Taaltheorieën en de politieke theorie

De taaltheorieën die het meest evident van belang zijn, zijn die waarin expliciet aandacht is voor het politieke taalgebruik (Barthes 1973, 1986; Burke 1962a, 1962b; Foucault 1971). Maar er zijn ook theorieën die indirect grote invloed op de politieke theorie hebben (Wittgenstein 1958; Austin 1962; Searle 1969; Gadamer 1975); men heeft naar 'vertalingen' van die theorieën voor het politieke discours gestreefd (Pitkin 1972; Habermas

1981; Beiner 1983). Ten slotte zijn er theorieën die op de achtergrond van belang zijn (Chomsky 1968; De Saussure 1959; Peirce 1958) omdat ze in de discussie onder taalgeleerden toonaangevend zijn. Uit het grote aanbod worden alleen die theorieën geselecteerd welke van belang zijn voor de activiteiten van de politieke theoreticus als zij de politieke werkelijkheid analyseert, beïnvloedt en interpreteert.

2.a *Analyse* – George Orwell is misschien de eerste die in verband wordt gebracht met de kritische analyse van politiek taalgebruik. De roman *1984* is in brede kring gelezen als een waarschuwing, niet alleen tegen de gevaren van totalitaire systemen voor de taal en het denken, maar ook tegen goedbedoelde pogingen tot taalhervorming waarbij de een uitmaakt hoe de ander de werkelijkheid moet benoemen (Orwell 1954). In wat kleinere kring is Kenneth Burke als analyticus van het politiek taalgebruik bekend. Hij ontwikkelde een *nieuwe retorica*, naar aristoteliaans voorbeeld, en paste die onder andere toe op Hitlers *Mein Kampf* (Burke 1962a en b, 1984). Orwells kritiek richtte zich op woorden en begrippen ('Newspeak') en vestigt zo de aandacht op de manieren waarop taal de werkelijkheid weergeeft (Whorf 1956). Burke brengt het handelingsaspect van de taal naar voren en vestigt zo de aandacht op de manieren waarop via de taal de werkelijkheid wordt gevormd. Politiek taalgebruik kan geanalyseerd worden zoals ook een toneelstuk geanalyseerd kan worden, door te vragen naar 'act', 'scene', 'agent', 'agency', en 'purpose' (Burke 1962a: XV). Tussen deze polen zijn veel benaderingen van de politieke taal gesitueerd. In de (Amerikaanse) *politicologie* ontwikkelde Edelman een symbolisch functionalisme, dat zowel op het ordenende als het handelingsaspect let (Edelman 1977, 1985; Elder/Cobb 1983). Hij onderzoekt politieke symbolen in ruime zin, niet alleen begrippen als 'democratie' of 'vrijheid', maar ook de beelden waarin politieke actoren zich laten zien. De functionalistische interesse blijkt uit het feit dat veel aandacht wordt gegeven aan het bekende probleem van de stabiliteit van het politieke systeem. Edelman onderzoekt doelen en strategieën bij het gebruik van politieke symbolen.

Het Franse *structuralisme* en *poststructuralisme* geeft analyses die zowel aan die van Orwell als aan die van Burke verwant zijn. Barthes verricht in zijn *Mythologies* een scherpzinnige analyse van de mythen van de kapitalistische bourgeoiscultuur. Mythen worden doorgaans als een soort teksten beschouwd, met een al dan niet problematische boodschap. Barthes richt zich echter op de vorm en maakt daar een formele analyse van, geïnspireerd op het werk van De Saussure. Mythen blijken dan geen controversiële boodschappen maar gedepolitiseerd taalgebruik te zijn. De mythe is een geïnverteerde weergave van de politieke werkelijkheid: 'myth con-

sists in turning culture into nature, or at least turning the social, the cultural, the ideological, the historical into the "natural": what is merely a product of class division and its moral, cultural, aesthetic consequences is presented (stated) as a natural consequence' (Barthes 1986: 65). Het werk van Foucault, die evenals Barthes geïnteresseerd is in mythen of ideeëncomplexen, legt een grotere nadruk op het discours waarin deze ideeëncomplexen geactualiseerd worden en schrijft de geschiedenis van discursieve praktijken. In zijn – programmatische – oratie toont Foucault zich vooral geïnteresseerd in de relatie van een discours tot macht en kennis (*pouvoir/savoir*). 'Le discours [...] n'est pas simplement ce qui traduit les luttes ou les systèmes de domination, mais ce pour quoi, ce par quoi on lutte, le pouvoir dont on cherche à s'emparer' (1971: 12). Foucault houdt zich vervolgens bezig met de vele procedures en instellingen die het discours in banen leiden en het beperken. De regulering van het discours is gerelateerd aan de bedreigende aanwezigheid van vermeend gevaar en aan de verleidelijke aanwezigheid van macht die voor het grijpen ligt. In zijn studies over seksualiteit en over de geschiedenis van de gevangenis analyseert Foucault instituties die historisch geproduceerde manieren van denken en spreken zijn, waardoor identiteiten in het leven geroepen worden die aangepast zijn aan de heersende normen (1977). Trekt men de lijn van het structuralisme en poststructuralisme verder door dan komt men in het *deconstructivisme* terecht (Culler 1981; Derrida 1976). De technieken en categorieën van de schriftcultuur domineren volgens de deconstructivisten het denken. Het deconstructivisme verzet zich tegen pogingen taaluitingen ondubbelzinnige betekenissen te geven en richt zich daarom op de complexiteit en tegenstrijdigheid van zingevende activiteiten. De afgelopen jaren is in een groot aantal landen onder de noemers *narratologie* en *semiotiek* gewerkt aan de ontwikkeling van analysemethoden waarmee het onderzoek naar symbolen, mythen en ideeëncomplexen preciezer kan worden uitgevoerd (Hawkes 1977). De narratologie onderzoekt de wijze waarop verhalen gestructureerd zijn. Zowel voor het onderzoek van de tekst als van de verhaalstructuren in de tekst als van de situaties waarin de tekst geproduceerd en geïnterpreteerd wordt is een verfijnd begrippenapparaat ontwikkeld (Genette 1969, 1972; Bal 1980; Rimmon-Kenan 1983). De semiotiek is een snelgroeende interdisciplinaire benadering die communicatie en zingeving bestudeert. Enkele centrale begrippen uit de semiotiek zijn: teken, code, boodschap, zender, ontvanger, medium, achtergrondkennis, context (Deely 1986; Eco 1979a). In 3. b zal een voorbeeld gegeven worden van een politieke analyse die op narratologische en semiotische inzichten is gebaseerd.

Voor het ontwerpen en opstellen van analysemethoden kan de politieke

theorie leentjebuurt spelen bij een aantal gespecialiseerde onderzoekstalen. Bovendien zijn er enkele uitgewerkte analyses beschikbaar. Probleem is alleen dat de onderzoekstalen niet van dezelfde begrippen gebruik maken en verschillende uitgangspunten hebben (het functionalisme van Edelman is moeilijk te verenigen met een deconstructivistische aanpak). Omdat de onderzoekstalen niet of moeizaam tot elkaar te herleiden zijn bevindt de politieke theorie zich op het vlak van de analyse van het politieke taalgebruik in de schaduw van Babel.

2.b *Invloed* – Alles begrijpen is alles vergeven, zegt men wel eens. Voor de politieke denker geldt dit adagium echter meestal niet. Wie haarscherp ziet hoe er in de politiek met woorden gemanipuleerd wordt wil de politieke taal al snel van zulke manipulatieve woorden zuiveren. Zij adviseert over de wenselijke betekenis van 'essentially contested concepts' (Gallie 1969; Connolly 1984) als 'democratie' (Naess 1956) en zoekt vaak de oplossing in precieze definities van vage termen. Ook als de aandacht gericht is op het handelen middels de taal, op politieke symbolen, mythen en ideeëncomplexen, op de verschijningsvormen van het discours, is er de neiging invloed te willen hebben op het politieke taalgebruik. Foucault, die deze neiging overigens in geringe mate tentoonspreidt, zegt bij voorbeeld: 'Il faut [...] remettre en question notre volonté de vérité; restituer au discours son caractère d'événement; lever enfin la souveraineté du signifiant' (1971: 53). In dit geval neemt het invloedsstreven vaak de vorm aan van een verlangen naar deugdelijke spelregels voor het openbare debat. Zo wil Habermas een niet-repressieve regulering van het discours, door hem omschreven als 'communicatief handelen' (Habermas 1981).

De theoreticus die deze kant op wil kan gebruik maken van inzichten uit een familie van taaltheorieën die nog niet genoemd is. Voortbouwend op de *taalhandelingstheorie* (Austin 1962; Searle 1969), een leer die taaluitingen niet als mededelingen maar als handelingen conceptualiseert en dan onder andere uitspraken doet over de regels en situationele kenmerken die in het spel zijn bij het verrichten van taalhandelingen als bevelen en beloven, zijn er tal van linguïstische theorieën ontwikkeld. Belangrijk is in dit verband de *pragmatiek*, een losse verzameling theorieën waarin context en gebruik van de taal voorop staan – in tegenstelling tot en voortkomend uit de semantiek, waarin betekenis(verlening) centraal staat (Levinson 1983; Leech 1983; Palmer 1976). Voor normatieve doeleinden is met name de benadering van Grice interessant. Hij stelt dat er in elke conversatie sprake is van een aantal basisveronderstellingen omtrent het normale verloop van de conversatie. Maakt men deze veronderstellingen expliciet dan kan men ze als regels formuleren voor efficiënt en effectief taalgebruik. Deel-

nemers aan de conversatie die de kwaliteit daarvan willen verbeteren en hun handelen op rationele wijze op elkaar willen afstemmen zullen die regels ter hand nemen (Grice 1967; Sperber/Wilson 1986; Levinson 1983: 97-118). Een verwante benadering geeft de argumentatieleer (Naess 1978; Toulmin 1958; Van Eemeren/Grootendorst 1982). Hierin heeft men meer belangstelling voor de vraag welke regels tot rationele discussies bijdragen dan voor de vraag welke regelmatigheden feitelijk in conversaties te onderkennen zijn. De politieke theorie kan aan deze familie van pragmatische taaltheorieën waardevolle inzichten ontleen. Men kan dan de richting opgaan van het formuleren van de basisveronderstellingen voor een geordende conversatie die tot rationele oplossing van problemen leidt, zoals Habermas gedaan heeft, of, met Ackerman, regels formuleren die als minimumvoorwaarden dienen voor een 'constrained conversation' over onderwerpen als sociale rechtvaardigheid (Habermas 1981; Ackerman 1980). In deze sfeer zijn de verschillen tussen de onderzoekstalen minder groot. De beoefenaren kijken zelf vaak over de grenzen van de disciplines heen. Babel lijkt geen grote schaduwen over dit deel van de politieke theorie te werpen.

2.c *Interpretatie* – Interpretatie is een sleutelwoord in de nieuwe theorieën over taal. Om verschillende redenen is het ook een centraal begrip in de taalgerichte politieke theorie. In de eerste plaats dient het als aanduiding voor alledaagse processen van kennisvorming in de sociale en politieke sfeer. Hier kan de politieke theorie aansluiting zoeken bij de *etnomethodologie* van Garfinkel en de *frame analysis* van Goffman. Op basis van empirisch onderzoek, onder andere naar het gedrag van juryleden, kwam Garfinkel tot de conclusie dat interpreterende activiteit verricht wordt door oriëntatie op 'commonsense considerations' (Garfinkel 1967). De etnomethodologie interesseert zich voor de manieren waarop 'ordinary members of society make sense of, find their way about in, and act on the circumstances in which they find themselves' (Heritage 1984: 4; Atkinson en Drew 1979). Dat is een onderwerp waar Goffman ook in geïnteresseerd is, maar hij blijkt zich meer op het ongewone dan op het gewone gedrag te richten. Afwijkende situaties geven aanleiding tot interpretatieproblemen, verstoorde situaties leiden tot interacties die gericht zijn op herstel van het normale patroon ('remedial interchanges'). Bekende begrippen uit Goffmans frame analysis zijn behalve 'frame' ook 'key', 'design', 'fabrication', 'strategic interaction' 'account' en 'definition of the situation' (Goffman 1972, 1974).

In de tweede plaats is interpretatie een term die het verband uitdrukt tussen het sociale handelen en de cultuur waarbinnen dit handelen beteke-

nis heeft. Hier vindt men aansluiting bij de *interpretatieve antropologie* (Geertz 1973; Douglas 1975). Er treedt hier ten opzichte van sociologische benaderingen een verschuiving van perspectief op. Geertz is ook geïnteresseerd in kennis en sociaal handelen maar zoekt ook naar het wereldbeeld en het zelfbeeld van een cultuur. Het gaat om 'ways of worldmaking' (Goodman 1978). Interpretatie vindt plaats op verschillende niveaus. De leden van een cultuur interpreteren hun eigen cultuur; de antropoloog interpreteert vervolgens die interpretaties weer. Het Balinese hanengevecht brengt 'local knowledge' (Geertz 1983) tot uitdrukking. 'In the cockfight the Balinese forms and discovers his temperament and the society's temper at the same time' (Geertz 1973: 451). Elders past Geertz zijn methode van 'thick description' ook toe op het Balinese politieke handelen (Geertz 1980). Zijn conclusie is interessant voor de politieke theorie. Politiek is op Bali in de eerste plaats een expressieve activiteit, die erop gericht is voor ieder zichtbaar te maken welke positie de actor in het hiërarchische Balinese wereldbeeld inneemt. Politiek is dus theater. Omschrijvingen van de politiek die primair op het machtsaspect letten slaan de plank mis. Macht is in Bali niet van belang als zelfstandige grootheid, maar eerder als kenmerk van het discours (vergelijk het citaat van Foucault).

De werkwijze van Geertz en andere interpretatieve antropologen is erop gericht in de sociale werkelijkheid die activiteiten en instellingen op te sporen die symbolische betekenis hebben. Een dergelijke aanpak is een metaforische: het hanengevecht staat voor bepaalde kenmerken van de Balinese cultuur. Dit soort onderzoek kan profiteren van de opbloei van de *metafoortheorie*, waaraan door vrijwel alle scholen wordt bijgedragen. Het nut voor de politieke theorie zie ik hier vooral in de ideeën over generatieve of ordenende metaforen (Schön 1979; Witteveen 1987). Terwijl men aanvankelijk, uitzonderingen daargelaten (Hawkes 1972), metaforen vooral als stijlmiddelen en dus als ornament ziet, ziet men tegenwoordig in navolging van de *interaction theory* (Richards 1936; Black 1962) metaforen als cognitieve structuren. Metaforen brengen orde aan in de waarneming van de werkelijkheid (Lakoff/Johnson 1980) en maken het mogelijk dat de gebruiker meteen een bepaalde houding tegenover of waardering van die geordende werkelijkheid aanneemt (Rorty 1986; Ortony 1979; Sacks 1979; Ricoeur 1975). Een voorbeeld van zo'n ordenende metafoor is het beeld van de staat als een organisme dat groeit en een natuurlijke eenheid is. Wie de staat als organisme percipieert neemt de positie in dat de burgers (cellen?) van de staat zich dienstbaar moeten maken aan het geheel (Landau 1972; Witteveen 1985).

In de derde plaats is interpretatie het begrip dat gebruikt wordt om het

probleem aan de orde te stellen wat er gebeurt als iemand een tekst goed leest. De politieke theorie is als het om de interpretatie van teksten gaat nauw verwant aan de *literaire theorie* en *literatuurwetenschap*. De ontwikkelingen gaan daar snel, maar niet in dezelfde richting. Waar men het langzamerhand wel over eens is, is dat het achterhalen van de betekenis van een tekst niet een kwestie is van goed en onbevooroordeeld lezen wat er staat. Teksten stellen hun lezers voor raadsels, dwingen tot het opstellen van hypothesen over de strekking van moeilijke passages. De geschoolde lezer zoekt om haar interpreterende arbeid te kunnen verrichten steun bij allerlei soorten achtergrondinformatie (bij voorbeeld over de tijd en de cultuur waarin de tekst geproduceerd is) en vindt houvast in verwante teksten (bij voorbeeld: wat zeggen andere natuurrechtsdenkers over een probleem dat bij Locke voorkomt). Theorieën over het verloop van het interpretatieproces kunnen bij heel verschillende factoren aansluiting zoeken omdat de productie en interpretatie van teksten plaatsvindt in complexe en onoverzichtelijke processen die zich afspelen door de tijd en in verschillende historische omstandigheden en retorische situaties.

De meeste nieuwe richtingen zetten zich af tegen een beweging die na de Tweede Wereldoorlog toonaangevend was en de betekenis van de tekst uitsluitend zocht in de tekstuele gegevens zelf (*New Critics*) (Dallmayr 1984: 77-81). De *New Critics* zetten zich op hun beurt af tegen theorieën die de betekenis van de tekst vooral zochten in de bedoeling van de auteur en andere bronnen dan de eigenlijke tekst raadpleegden (brieven enzovoort) en soms andere methoden van interpretatie voorstelden (psychoanalyse). De laatste jaren gaat de ontwikkeling weer in een andere richting. Men legt het primaat bij de lezer. De lezer is in zekere mate de maker van de tekst. Inspelend op de slogan 'God is dood' uit de jaren zestig proclameerde Barthes zelfs de dood van de auteur (Barthes 1986: 40-55). Behalve het structuralisme biedt ook de *hermeneutiek* een aanknopingspunt voor het opwaarderen van de rol van de lezer. De hermeneutici benadrukken immers dat interpretatie een voortgaand proces is, zonder natuurlijk einde, dat in cirkels verloopt: de lezer leest een tekst die zij eerder gelezen heeft en die door die eerdere lezing in een ander licht aan haar verschijnt (Gadamer 1975). Paradoxaal genoeg kan dan net zo goed gezegd worden dat de tekst de lezer maakt of, zoals een bekende hermeneutische slagzin luidt: 'Wir sprechen die Sprache nicht, die Sprache spricht uns'. Een vergelijkbare aanpak is te vinden bij de deconstructivisten. Fish, die mij van deze richting voor de politieke theorie het meest interessant lijkt, moet echter van de gedachte dat de lezer het produkt van de tekst is niets hebben. Hij gaat juist op zoek naar de 'interpretive community', de gemeenschap van lezers die de, vaak impliciete, normen hanteert en handhaaft

volgens welke een tekst pas als tekst van een bepaald genre en met een sociaal verankerde betekenis wordt geconstitueerd (Fish 1980). In deze en verwante benaderingen wordt het intertekstuele karakter van de tekst onderstreept. De tekst is een commentaar op andere teksten en is een voortzetting van andere teksten, die niet alleen als model dienen maar in de nieuwe tekst meespreken (Culler 1981). Terwijl er in de nieuwe, lezegerichte benaderingen geen sprake is van consensus (Mitchell 1982) verschuift de auteur naar het tweede plan. Foucault ziet de auteursfunctie bij voorbeeld als een van de functies die het discours reguleren en onderdrukken (Foucault 1984). Terwijl 'postmoderne' auteurs als Rorty en Derrida de toevalligheid van de betekenisverlening ('contingency') benadrukken zijn er binnen de lezegerichte benaderingen ook pogingen semiotische systemen te construeren die een zekere structurele samenhang in het discours veronderstellen (Eco 1979b).

De nieuwe theorievorming over de interpretatie van teksten is van groot belang voor de Historische School binnen de politieke theorie (LaCapra 1983). Terwijl in het voetspoor van Strauss het standpunt dat concentratie op de tekst zelf de bedoelingen van de auteur aan het licht kan brengen nog wel verdedigd wordt (Bloom 1980), evolueert de opvatting van Pocock in de richting van het centraal stellen van de lezer (Pocock 1980). In een aantal programmatische artikelen stelt hij zich op het standpunt dat een politiek-theoretische tekst begrepen moet worden als een verzameling taalhandelingen van een historische actor die filosofische, politieke en retorische bedoelingen heeft en zich uitdrukt in één of meer vocabulaires die in zijn tijd in ontwikkeling zijn. De lezer die de tekst, het handelen middels de tekst en het vocabulaire wil reconstrueren is zelf als zij zich rekenschap geeft van de resultaten ook een auteur die door het commentaar, door de betekenisverlening de traditie van het politieke theoretiseren voortzet.

'Any and all of the speech acts the text has been performing can be reperformed by the reader in ways nonidentical with those in which the author intended and performed them; they can also become the occasion for the performance of new speech acts by the reader as he becomes an author in his turn' (Pocock 1985: 20).

3. Enkele toepassingen van taaltheoretische inzichten

Er is nu een abstract, onvolledig en gesimplificeerd overzicht verkregen van de nieuwe ontwikkelingen in de taaltheorie en gespeculeerd over hun

betekenis voor de politieke theorie. Ik zal nu enkele toepassingen van taaltheoretische inzichten in de politieke theorie bespreken.

3.a *Pitkin, Connolly en Oppenheim over het in de kern omstreden begrip 'macht'* – Politieke theoretici zijn van oudsher geïnteresseerd geweest in de centrale begrippen van het politieke discours. Op dit terrein viel van de 'linguistic turn' het meeste profijt te verwachten. De grote invloed die de taal filosofie op dit traditionele onderdeel van de politieke theorie gehad heeft, valt te illustreren aan de hand van het sleutelbegrip 'macht'. Om macht als empirisch verschijnsel te kunnen onderzoeken hebben politicologen veelal de voorkeur voor een definitie van macht die operationaliseerbaar is, zoals Dahls omschrijving: 'A has power over B to the extent that he can get B to do something that B would not otherwise do' (geciteerd bij Pitkin 1972: 278). Dahl neemt 'macht' als het begrip dat ten grondslag ligt aan verwante begrippen, zoals 'invloed' en 'gezag'.

Op deze aanpak kwam kritiek vanuit de taal filosofie. Pitkin grijpt daarvoor terug op het late werk van Wittgenstein en op Austin. Volgens Wittgenstein is de betekenis van woorden afhankelijk van het gebruik dat van deze woorden gemaakt wordt in taalspelen. 'Macht' is niet los te maken uit die taalspelen en blijft aan de andere in die spelen gebruikte begrippen gerelateerd. Pitkin zoekt dan ook naar de regelmatigheden die in het gebruik van het woord 'macht' voorkomen; zij zoekt een 'grammar of power'. 'Grammar establishes the place of a concept in our system of concepts, and thereby in our world. It controls what other concepts, what questions and observations, are *relevant* to a particular concept' (1972: 119). Het begrip 'macht' blijkt nu in de taalspelen die de betekenis ervan bepalen in twee varianten voor te komen, namelijk als 'power to' (vermogen, het 'in zijn macht hebben' om iets te doen) en als 'power over' (beheersen van het gedrag, het 'uitoefenen' van macht over iemand). 'Invloed' en 'gezag' zijn niet tot 'macht' in een van deze basisbetekenissen reduceerbaar. Het gevolg is dat, waar Dahl in zijn onderzoek deze begrippen aan elkaar gelijkstelt, er begripsverwarring optreedt.

'The trouble clearly is that terms like "power" and "influence" are not labels for mutually exclusive categories of phenomena, like "gorillas" and "elephants" (...) The terms do not have neat boundaries, and do not fit together like pieces in a jigsaw puzzle. This becomes much easier to see once we switch from "What is power?" to "What are we saying when we call something 'power'?" or even better to "When and how do we use 'power' and related words?"' (1972: 279).

Met die laatste opmerking worden de contouren zichtbaar van een researchprogramma: de onderzoeker zou er goed aan doen eerst de gram-

matica van 'macht' in kaart te brengen alvorens over te gaan tot empirisch onderzoek.

Interessant is daarom wat ongeveer in dezelfde tijd Connolly over de machtsgrammatica opmerkt. Volgens hem is 'macht' intern gerelateerd aan 'verantwoordelijkheid':

'To acknowledge power over others is to implicate oneself in responsibility for certain events and to put oneself in a position where justification for the limits placed on others is expected. To attribute power to another, then, is not simply to describe his role in some perfectly neutral sense, but is more like accusing him of something, which is then to be denied or justified' (1974: 97).

Ook politicologische machtsdefinities leiden niet tot neutrale beschrijvingen omdat ze altijd consequenties hebben voor de waardering van in een bepaalde samenleving bestaande machtsverhoudingen. 'To study power is to implicate oneself in politics' (1974: 128).

Het begrip 'macht' is volgens Connolly in de kern omstreden. Dat idee is ontleend aan de taalfilosoof Gallie die spreekt over 'essentially contested concepts'. Dit soort begrippen is 'appraisive', hetgeen betekent dat als ze gebruikt worden om een situatie of verschijnsel te beschrijven er tegelijkertijd een oordeel wordt uitgesproken over de waarde van die situatie of dat verschijnsel. Het verschijnsel moet complex zijn zodat het te gebruiken begrip redelijkerwijs voor verschillende interpretaties vatbaar is, en in nieuwe omstandigheden ook inderdaad nieuwe invullingen krijgt. (Gallie noemt het voorbeeld van 'democratie'.) Gallie hoopt dat als de deelnemers aan een maatschappelijke discussie zich het 'essentially contested' karakter van een centraal begrip bewust worden, de controverse op een hoger niveau zal kunnen plaatsvinden. Is deze optimistische verwachting ook uitgekomen bij het machtsbegrip?

Geconstateerd kan worden dat er inderdaad een uitgebreide discussie plaatsvindt over 'macht'; dat het altijd een in de kern omstreden begrip is, wordt echter niet door iedereen aanvaard. Oppenheim weigert om het politicologisch onderzoek op het kompas van de gewone taal te laten varen. De gewone taal bevat te veel ambiguïteit om als onderzoekstaal te kunnen dienen. Daarom geeft Oppenheim exacte definities van alle met macht gerelateerde begrippen. Hij is niet uit op een grammatica, maar op een *reconstructie* van het machtsbegrip. 'A reconstructed language of political inquiry, is not meant to take the place of the language of political rhetoric, but to reveal the structure of political concepts and to facilitate the formulation of generalizations about political matters, on the normative as well as the empirical level' (1981: 187). Als logisch gevolg van deze opvatting zet Oppenheim zich af tegen de gedachte dat belangrijke politieke begrippen in de kern omstreden zijn en blijven. 'That certain expressions

in ordinary usage are vague or open-ended or ambiguous may indicate that such concepts are in fact contested, but not that they are *essentially contestable*' (1981: 185). Oppenheim hoopt dat zijn verzameling definities alle redelijk denkende beoefenaren van de wetenschap zal aanspreken; een verwachting waarbij hij zich laat inspireren door het vroege werk van Wittgenstein (1981: 177).

De discussie over het machtsbegrip is hiermee uiteraard niet afgelopen (zie: Connolly 1984: 146-149). Ongeacht of men nu meer voelt voor het standpunt van Connolly of voor dat van Oppenheim, kan gesteld worden dat de politieke theorie bij de controverse gewonnen heeft. Enerzijds is er meer inzicht in de 'grammar of power' en in 'essential contestability', anderzijds is er een beter en specifiek stelsel van voor onderzoek bruikbare definities ontwikkeld.

3.b *Umberto Eco over de sprookjes van Watergate* – Op 30 april 1973 hield president Nixon een televisietoespraak waarin hij zich verdedigde tegen de campagne die in de media gevoerd werd naar aanleiding van het Watergateschandaal. De semioticus Eco heeft het verhaal van Nixon over de toedracht van Watergate geanalyseerd met behulp van narratologische en semiotische inzichten. Hij gebruikt met name het narratologische begrip 'verhaalstructuur'. Aan het verhaal van de pers en het verhaal van Nixon blijkt hetzelfde schema ten grondslag te liggen. Het verhaal dat de pers over Watergate vertelt heeft de structuur van de western; deze structuur is een afgeleide van de verhaalstructuur van het sprookje van Roodkapje. Nixon slaagt erin om een andere variant van het Roodkapjeverhaal te maken, met als belangrijkste verschil dat de president er zelf de held in is. Roodkapje heeft de volgende verhaalstructuur. Er is een held of protagonist (Roodkapje) die een bepaald doel moet bereiken (veiligheid); daartoe is het nodig een bepaald verbod te respecteren (ga niet het bos in). Het voorschrift wordt overtreden, onder invloed van een schurk of antagonist (wolf), met als gevolg een probleemsituatie (Roodkapje wordt opgegeten); op dit punt verschijnt er een redder op het toneel (jager) die de strijd aanbindt met de antagonist en de overwinning behaalt (wolf wordt gedood). Daardoor wordt het doel (veiligheid) bereikt en een moraal getrokken: de protagonist was onvoorzichtig maar werd door een redder gered. De verhaalstructuur van de door de pers vertelde verhalen over Watergate is een variant van dit verhaal. De protagonist is het Amerikaanse volk, het doel is een democratisch en controleerbaar bestuur; in dit verband is het politici verboden te spionneren en te liegen. De antagonist is de president die in de Watergate cover-up de aan politici gestelde regels overtreedt. De resulterende probleemsituatie is die van machtsmisbruik. Nu

komen de pers en de rechter echter als redders op het toneel. Zij bestrijden de antagonist door hun onderzoek naar de gebeurtenissen. De pers behaalt een (eerste) overwinning als naar het optreden van de president een officieel onderzoek wordt ingesteld. Dat draagt ertoe bij het doel van een controleerbaar bestuur te realiseren. De moraal is dat de schurk gelogen heeft tegen de held, maar door redders gestraft is.

De verhaalstructuur van Nixons toespraak vertoont hetzelfde patroon, maar met enkele significante wijzigingen. Nu is de protagonist de president, het doel is bescherming van de Amerikaanse 'way of life'; de regel die de president moet respecteren is dat hij toezicht moet uitoefenen op zijn medewerkers. De medewerkers zijn echter schurken gebleken en de fout van de hoofdpersoon bestaat eruit dat hij, omdat hij zich bezig moest houden met de wereldpolitiek (China, Vietnam), geen toezicht heeft uitgeoefend. De probleemsituatie is dat er nu legitimiteitsverlies is opgetreden, hetgeen een bedreiging is voor het streven om het doel (bescherming 'way of life') te bereiken. Nu komt de president echter als redder op het toneel. Hij laat zelf een onderzoek instellen naar het handelen van zijn medewerkers en bestraft ieder die fouten gemaakt heeft (de overwinning). Daardoor is de Amerikaanse 'way of life' hersteld. De moraal is dat de protagonist onvoorzichtig geweest is, maar er op eigen kracht in is geslaagd zichzelf te redden. Het verhaal van Nixon is retorisch sterk. 'The choice of narrative was calculated, and one might say that Nixon, given the desperate situation in which he found himself, resolved it in the best possible way' (1985: 6). Een implicatie van Nixons verhaal is dat degenen die in het verhaal van de pers de reddersrol vervullen in het verhaal van Nixon in het kamp van de schurken horen. Als de pers niet zo hardnekkig de aandacht op Watergate gericht had was de problematische situatie van legitimiteitsverlies immers niet ingetreden. Het mooie is echter dat dit afschuiven van verantwoordelijkheid op de pers impliciet blijft. Nixon schetst een tragisch beeld van de pers. 'He reserved them a place among the rescuer's helpers (the value of the system, he said, is reaffirmed the moment that the President succeeds in rendering justice, aided by a courageous press and courts of the utmost integrity), but imperceptibly he laid the weight of responsibility upon their shoulders' (1985: 11).

De narratologische analyse maakt zo een op het eerste gezicht knappe retorische strategie zichtbaar. Toch pakte de toespraak voor Nixon ongunstig uit (het aantal Amerikanen dat Nixon niet vertrouwde steeg van een minderheid naar 50%). Nixon slaagde er namelijk niet in om het sterke verhaal overtuigend te brengen. Hij straalde angst uit. De kijker kreeg een tegenstrijdige boodschap. 'Nixon's speech was the visual representation of insecurity, acted out by the "guarantor of security"' (1985: 11).

3.c *Pocock over Brutus en burgerschap* – Narratologisch onderzoek is geschikt voor de analyse, maar leidt niet automatisch tot een normatief standpunt. Van twee verhaalstructuren is niet te zeggen dat de een in ethisch opzicht beter is dan de ander. In het volgende voorbeeld, Pococks gebruik van de taalhandelingstheorie, gaat de analyse wel gepaard met een normatieve stellingname. Van de beschrijving van regelmatigheden in het handelen is het maar een kleine stap naar het stellen van de vraag of de gevonden regels ook nuttig of waardevol zijn. Bij Pocock is de taalhandelingstheorie in eerste instantie van belang voor het begrijpen van het handelen middels de taal, maar hij meent er niet aan te kunnen ontkomen ook normatief stelling te nemen.

Pocock begint met een passage uit een toneelstuk van Shakespeare, waarin Brutus zich in een monoloog voorneemt om Julius Caesar te vermoorden. Het is significant dat dat gebeurt in een monoloog. Alleen door de politieke taalhandeling van het uitspreken van de intentie kan de intentie voltooid worden. Brutus moet voor zichzelf redenen hebben alvorens hij kan handelen. In de monoloog definieert hij Caesar als een tiran en activeert zo de norm dat verzet tegen tirannen legitiem is. Het verrichten van de politieke taalhandeling verandert zowel voor Brutus als voor Caesar de situatie.

'Verbalisations act upon people – and so constitute acts of power – in at least two ways: either by informing them and so modifying their perceptions or by defining them and so modifying the ways in which they are perceived by others. Either of these acts of power may be entirely unilateral and arbitrary: performed, that is, by the will of one person only' (1984: 28).

Van dit soort eenzame, maar toch sociale, taalhandelingen stapt Pocock over naar de categorie van taalhandelingen waarbij de een een weerwoord van de ander verwacht en daarom in zijn handelen een legitieme plaats voor de ander moet inruimen. Het handelen is nu niet louter strategisch of doelgericht, maar tevens communicatief. 'Language gives me power, but power which I cannot fully control or prevent others from sharing. In performing a verbalized act of power I enter upon a polity of shared power' (1984: 31). In situaties waarin dit gemengd strategisch/communicatieve handelen met taal plaatsvindt (voorbeelden zijn het parlementaire debat of het rechtsgeding) moeten de deelnemers accepteren dat zij niet eenzijdig de ander hun wil op kunnen leggen maar, in de taal die zij spreken, invloed van anderen moeten aanvaarden. Pococks term 'shared polity' kondigt een normatieve stellingname aan, want impliceert beschaving, uitbanning en regulering van geweld. Tweezijdige communicatie leidt idealiter tot een politieke gemeenschap waarin de deelnemers aan het discours elkaar als gelijken definiëren, waarin dus geen plaats is voor rollen als tiran

en slaaf, en waarin de mogelijkheid voor burgerschap aanwezig is.

Pocock onderscheidt naast de situatie van het eenzijdig doelgericht strategisch handelen en die van het tweezijdig gemengd strategisch/communicatieve handelen nog een derde en vierde situatie, waarin de taalhandeling niet eenzijdig is maar de strategische intenties de communicatieve overheersen. De derde situatie is die van de interactie tussen meesters en slaven, tussen machthebbers en onderworpenen. Hier vindt interactie plaats, machtsstrijd, definiëring van de situatie en de rollen, maar weigert de ene partij om de andere als gelijkwaardig deelnemer aan de conversatie te erkennen (dit is uiteraard de machtige partij). De vierde situatie is die van de interactie tussen revolutionairen en de vertegenwoordigers van het 'systeem'. Hier overheersen de strategieën eveneens, in een 'politics of bad faith', waarbij men elkaar wederzijds verwijt te kwader trouw te handelen, zonder open te staan voor een eventueel weerwoord (deze strategie heeft de neiging een 'selffulfilling prophecy' te zijn). Hier is sprake van een weigering het optreden van de andere partij te interpreteren naar gedeelde maatstaven van goed en kwaad, recht en onrecht.

Pocock constateert dat in alle vier situaties het politieke handelen gebruik maakt van de taal, maar tegelijk door de taal gebruikt wordt. 'Our language assigns us roles, either directly or indirectly; to reshape language so as to reshape myself is to reshape another's self, both by changing the ways in which I appear and perform in his universe and by changing the ways in which he can define himself' (1984: 39). Nu kan Pocock het probleem van de ideale tweede situatie beschrijven. Hoe meer de situatie er een is van meezijdige communicatie met gelijkwaardige deelnemers des te moeilijker het is om de eigen situatie te herdefiniëren zonder tegelijk ook de situatie van de ander te veranderen. Zo komt Pocock tot een relativisering van het idee dat burgerschap gekenmerkt wordt door autonomie. Wie een 'verbalized politics' prefereert boven eenzijdige politieke taalhandelingen, die vaak op geweld uitlopen (het vermoorden van tirannen, het onderdrukken van slaven, het plaatsen van bommen met een revolutionaire betekenis), moet afstand doen van de claim op absoluut gelijk en ook van de gedachte dat er politiek mogelijk is waarin elke manipulatie van de ander is uitgebannen. 'We are humanized by language and by communication with each other in polity; but the medium, it seems, is necessarily impure' (1984: 42).

3.d Schön over dilemma's en diepe metaforen – Eco's toepassing van de narratologie maakt duidelijk dat Nixon en de pers in hun verhalen over Watergate een verschillend perspectief op de gebeurtenissen hebben. In de versie van de pers is bij voorbeeld het Amerikaanse volk de protagonist en in die

van de president is dat de president zelf. De variaties op de verhaalstructuur van het sprookje kan men ook beschouwen als botsende 'frames', waarin een andere kijk op de werkelijkheid is vervat. Pococks toepassing van de taalhandelingstheorie demonstreert eveneens het belang van 'frames'. Hij demonstreert wat er gebeurt als deelnemers aan een conversatie, die een ander perspectief hebben, elkaar middels de taal beïnvloeden. In veel gevallen leidt dat niet tot het door Habermas gewenste communicatieve handelen, maar tot een 'politics of bad faith' of een 'politics of polarisation'. Het probleem van de botsende 'frames' is niet alleen een theoretisch probleem, dat als zodanig zowel bij Habermas als bij Garfinkel aan de orde is (waarbij bedacht moet worden dat beiden reageren op Weber en Parsons), maar ook een praktisch probleem. In het beleidsproces moeten mensen met verschillende 'frames' zien samen te werken en tot gezamenlijke strategieën voor het herkennen en hanteerbaar maken van problemen komen. Schön constateert dat in de praktijk conflicterende 'frames' aanleiding geven tot onoplosbaar lijkende dilemma's. 'Frame conflicts are situations in which no available choice is a good one, because we are involved in a conflict of ends which are incommensurable. Ends are incommensurable because they are embedded in conflicting frames that lead us to construct incompatible meanings for the situation' (1979: 269). De belangstelling van Schön voor deze dilemma's is ingegeven door therapeutische motieven. Hij zoekt naar mogelijkheden om de deelnemers aan beleidsconversaties te leren de conflicterende 'frames' te ontdekken, zodat het mogelijk wordt de fundamentele verschillen in perspectief te zien en bespreekbaar te maken en dan wellicht tot een nieuw, gedeeld 'frame' te komen.

Op zoek naar analysemethoden die voor dit therapeutisch doel geschikt zijn, komt Schön uit bij de metafoorteorie, en daarbinnen bij de theorie over ordenende metaforen (door Schön 'generative metaphor' genoemd). Als gelet wordt op de verhalen die deelnemers aan de beleidsconversatie over de probleemsituatie vertellen komt aan het licht dat deze verhalen vaak gestructureerd worden door impliciete metaforen. De therapie begint met het expliciteren van deze metaforen.

'One of the most pervasive stories about social services, for example, diagnoses the problem as "fragmentation" and prescribes "coordination" as a remedy. But services seen as fragmented might be seen, alternatively, as autonomous. Fragmented services become problematic when they are seen as the shattering of a prior integration. The services are seen something like a vase that was once whole and now is broken' (1979: 255).

Wordt de metafoor expliciet herkend dan is het niet langer vanzelfsprekend dat fragmentering slecht is en coördinatie goed.

Het is niet altijd gemakkelijk de generatieve metaforen te herkennen die verantwoordelijk zijn voor het samengaan van waarneming en waardering van een probleemsituatie in een compleet beeld. Metaforen werken soms aan de oppervlakte van een tekst en soms in de diepte. Het woord 'fragmentering' hoeft niet letterlijk in een tekst voor te komen om toch, gelet op de tekst als geheel, te kunnen vaststellen dat het beeld dat van de sociale voorzieningen wordt gegeven door deze metafoor wordt beheerst.

'The deep metaphor is the metaphor which accounts for centrally important features of the story – which makes it understandable that certain elements of the situation are included in the story while others are omitted; that certain assumptions are taken as true although there is evidence that would appear to disconfirm them; and, especially, that the normative conclusions are found to follow so obviously from the facts' (1979: 267).

De generatieve metafoor kan dus geïdentificeerd worden door te letten op de retorische effecten die deze bij de gebruiker teweegbrengt.

Reconstructie van de ordenende metaforen die ten grondslag liggen aan de verhalen die deelnemers aan een beleidsconversatie over 'het probleem' vertellen, kan uitlopen op een conversatie over de beleidsconversatie (een 'second order discourse'), die in sommige gevallen resulteert in 'frame restructuring' en 'frame coordination' (Rein 1986). Het ontdekken van de generatieve metafoor is dus geen doel op zich. Het is een techniek die typerend is voor een traditionele activiteit van de politieke theoreticus: het beïnvloeden van het politiek handelen door aandacht te vragen voor het functioneren van de taal in de communicatie.

4. Uit de schaduw van Babel

In de inleiding is gesteld dat de politieke theorie beoefend wordt in de schaduw van Babel. Bij nader inzien is het beter niet alle implicaties van deze metaforische typering van de 'probleemsituatie' te accepteren. Er zijn inderdaad vele onderzoekstalen die relevant kunnen zijn voor de beoefening van de politieke theorie. Deze talen zijn echter lang niet altijd ontoegankelijk en onvertaalbaar voor outsiders. Terwijl uit de verschillende onderzoekstalen onmiskenbaar andere visies naar voren komen op de taal en op de politiek is het in veel gevallen mogelijk om, op enigszins eclectische wijze, inzichten uit verschillende onderzoekstradities te combineren. Het werk van Eco, Pocock en Schön biedt daarvan voorbeelden.

Voor zover de onderzoekstalen niet compatibel zijn, zoals het geval lijkt te zijn bij het functionalisme en het deconstructivisme, kan men hier

ook positieve aspecten in zien. Voor het beeld van de fragmentatie van de talen over de taal (de vaas is gebroken, de toren van Babel ingestort) dat kennelijk negatieve implicaties heeft, kan men andere metaforische omschrijvingen zoeken. Net als Schön zet Steiner tegenover de fragmentatie het beeld van de autonomie, van de vrijheid.

'Through language, so much of which is focused inward to our private selves, we reject the empirical inevitability of the world. Through language we construct (...) "alternities of being". To the extent that every individual speaker uses an idiolect, the problem of Babel is quite simply, that of human individuation. But different tongues give to the mechanism of "alterity" a dynamic, transferable enactment. They realize needs of privacy and territoriality vital to our identity. To a greater or lesser degree, every language offers its own reading of life. To move between languages, to translate, even within restrictions of totality, is to experience the almost bewildering bias of the human spirit towards freedom' (1975: 473).

De proliferatie van talen over de taal is voor de politieke theorie een positieve ontwikkeling. De mogelijkheden om de politieke theorie te bedrijven worden erdoor vergroot. In de literatuur zijn al tal van pogingen zichtbaar om inzichten uit verschillende tradities te combineren. Hoopgevend is in dit verband het streven de continentale en de Angelsaksische filosofie te confronteren (Dallmayr 1984; Baynes 1987; Habermas 1985; Eco 1979a; Rorty 1979; Taylor 1985a en b). Zo treedt de politieke theorie langzaam uit de schaduw van Babel.

1. Is de politieke theoreticus een 'hij' of een 'zij'? De conventie om het mannelijk voornaamwoord te gebruiken, en daarmee tevens de vrouwelijke leden van de categorie aan te duiden, heeft als enige voordeel dat het een *gangbare* conventie is. Telkens als in algemene zin over 'hij' gesproken wordt, gaat hiervan op een retorisch niveau de suggestie uit dat alle politieke theoretici mannen zijn. Om deze suggestie te ontkrachten, en tevens te demonstreren dat het gebruik van de taal met macht te maken heeft, draai ik de conventie om: overal waar in het algemeen gesproken wordt over een categorie (politieke theoretici, lezers) gebruik ik het vrouwelijk voornaamwoord. De lezer wordt verzocht ook de mannelijke leden van de categorie inbegrepen te achten.

Literatuur

A. Inleidingen, tekstverzamelingen

Black, M., (red.), *The importance of language*. Cornell University Press, Ithaca 1969.

Blonsky, M., (red.), *On signs*. Blackwell, Oxford 1985.

- Dallmayr, F., *Language and politics*. Univ. of Notre Dame Press, Notre Dame 1984.
- Hawkes, T., *Structuralism and semiotics*. Methuen, Londen 1977.
- Levinson, S., *Pragmatics*. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1983.
- Mitchell, W.J.T., *The politics of interpretation*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1983.
- Ortony, A., *Metaphor and thought*. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1979.
- Sacks, S., *On metaphor*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1979.
- Shapiro, L., (red.), *Language and politics*. Blackwell, Oxford 1984.

B. Boeken en artikelen

- Ackerman, B., *Social justice in the liberal state*. Yale Univ. Press, New Haven 1980.
- Atkinson, J.M., en P. Drew, *Order in court*. MacMillan, Londen 1979.
- Austin, J.L., *How to do things with words*. Univ. Press, Oxford 1962.
- Bal, M., *De theorie van vertellen en verhalen*. Coutinho, Muiderberg 1980.
- Barthes, R., *Mythologies*. Paladin, St. Albans 1973.
- Barthes, R., *The rustle of language*. Blackwell, Oxford 1986.
- Baynes, K., J. Bohman en Th. McCarthy, *After Philosophy*. MIT Press, Cambridge, Mass. 1987.
- Beiner, R., *Political judgment*. Methuen, Londen 1983.
- Berlin, I., *Against the current*. Hogarth Press, Londen 1980.
- Black, M., *Models and metaphors*. Cornell University Press, Ithaca 1962.
- Bloom, A., *The study of texts*. In: Richter, 1980.
- Burke, K., *A grammar of motives*. Univ. of California Press, Berkeley 1962a.
- Burke, K., *A rhetoric of motives*. Univ. of California Press, Berkeley 1962b.
- Burke, K., *The rhetoric of Hitler's 'Battle'*. In: Shapiro, 1984.
- Chomsky, N., *Language and mind*. Harcourt, Brace and World, New York 1968.
- Connolly, W., *The terms of political discourse*. Heath, Lexington (Mass.) 1974.
- Connolly, W., *The politics of discourse*. In: Shapiro, 1984.
- Corcoran, P.F., *Political language and rhetoric*. University of Queensland Press, St. Lucia 1979.
- Culler, J., *The pursuit of signs*. Routledge and Kegan Paul, Londen 1981.
- Deely, J., B. Williams en F.E. Kruse (red.), *Frontiers in semiotics*. Indiana Univ. Press, Bloomington 1986.
- Derrida, J., *Of grammatology*. Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore 1976.
- De Saussure, F., *Course in general linguistics*. Philosophical Library, New York 1959.
- Douglas, M., *Implicit meanings*. Routledge and Kegan Paul, Londen 1975.
- Eco, U., *A theory of semiotics*. Indiana University Press, Bloomington 1979a.
- Eco, U., *The role of the reader*. Hutchinson, Londen 1979b.
- Eco, U., *Strategies of lying*. In: Blonsky, 1985.
- Edelman, M., *Political language: words that succeed and policies that fail*. Academic Press, New York 1977.
- Edelman, M., *The symbolic uses of politics*. Univ. of Illinois Press, Urbana 1985 (1964).

- Elder, C.D., en R.W. Cobb, *The political uses of symbols*. Longman, New York 1983.
- Fish, S., *Is there a text in this class?* Harvard University Press, Cambridge Mass. 1980.
- Foucault, M., *L'ordre du discours*. Gallimard, Parijs 1971.
- Foucault, M., *Discipline and punish*. Pantheon Books, New York 1977.
- Foucault, M., *What is an author?* In: Rabinow, 1984.
- Gadamer, H.G., *Truth and method*. Seabury Press, New York 1975.
- Gallie, W.B., *Essentially contested concepts*. In: Black, 1969.
- Garfinkel, H., *Studies in ethnomethodology*. Prentice Hall, Englewood Cliffs 1967.
- Geertz, C., *The interpretation of cultures*. Basic Books, New York 1973.
- Geertz, C., *Negara*. Princeton Univ. Press, Princeton 1980.
- Geertz, C., *Local knowledge*. Basic Books, New York 1983.
- Genette, G., *Figures II*. Seuil, Parijs 1969.
- Genette, G., *Figures III*. Seuil, Parijs 1972.
- Goodman, N., *Ways of worldmaking*. Harvester Press, Hassocks 1978.
- Goffman, E., *Relations in public*. Harper, New York 1972.
- Goffman, E., *Frame analysis*. Harper, New York 1974.
- Grice, H.P., *Logic and conversation*. Harvard Univ., William James Lectures, 1967.
- Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns*. (I,II) Suhrkamp, Frankfurt am Main 1981.
- Habermas, J., *Die neue Unübersichtlichkeit*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985.
- Hart, H.L.A., *Essays on Bentham*. Clarendon Press, Oxford 1982.
- Hawkes, T., *Metaphor*. Methuen, Londen 1972.
- Heritage, J., *Garfinkel and ethnomethodology*. Polity Press, Cambridge 1984.
- Kennedy, G.A., *Classical rhetoric and its christian and secular tradition from ancient to modern times*. Univ. of North Carolina Press, Chapel Hill 1980.
- LaCapra, D., *Rethinking intellectual history: texts, contexts, language*. Cornell University Press, Ithaca 1983.
- Lakoff, G., en M. Johnson, *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago 1980.
- Landau, M., *Political theory and political science*. Humanities Press, New Jersey 1972.
- Leech, G., *Principles of pragmatics*. Longman, Londen 1983.
- Levi-Strauss, C., *The savage mind*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1966.
- Naess, A., *Democracy, ideology and objectivity*. Oslo University Press Blackwell, Oxford 1956.
- Naess, A., *Elementaire argumentatieleer*. Ambo, Baarn 1978.
- Oppenheim, F.E., *Political concepts*. University of Chicago Press, Chicago 1981.
- Orwell, G., 1984. Penguin, Harmondsworth 1954.
- Pagden, A., *The languages of political theory in early-modern Europe*. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1987.
- Palmer, R.F., *Semantics*. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1976.
- Peirce, C.S., *Collected papers*. Harvard Univ. Press, Cambridge Mass. 1958.
- Pitkin, H.F., *Wittgenstein and justice*. Univ. of California Press, Berkeley 1972.

- Pocock, J.G.A., *Political ideas as historical events: political philosophers as historical actors*. In: Richter, 1980.
- Pocock, J.G.A., *Verbalizing a political act: toward a politics of speech*. In: Shapiro, 1984.
- Pocock, J.G.A., *Virtue, commerce and history*. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1985.
- Pocock, J.G.A., *The concept of a language and the métier d'historien*. In: Pagden, 1987.
- Rabinow, P., (red.), *The Foucault reader*. Penguin, Harmondsworth 1984.
- Rein, M., *Frame-reflective policy discourse*. Onderzoekscentrum Sturing van de Samenleving, Leiden 1986.
- Richards, I.A., *The philosophy of rhetoric*. Oxford University Press, Oxford 1936.
- Richter, M., *Political theory and political education*. Princeton University Press, Princeton 1980.
- Ricoeur, P., *La métaphore vive*. Seuil, Parijs 1975.
- Rimmon-Kenan, S., *Narrative fiction: contemporary poetics*. Methuen, Londen 1983.
- Rorty, R., (red.), *The linguistic turn*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1970.
- Rorty, R., *Philosophy and the mirror of nature*. Princeton University Press, Princeton 1979.
- Rorty, R., *The contingency of language*. Londen Review of Books, 17-4-1986.
- Schön, D., *Generative metaphor*. In: Ortony, 1979.
- Searle, J., *Speech Acts*. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1969.
- Skinner, Q., *The foundations of modern political thought*. (I,II) Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Sperber, D., en W.D. Wilson, *Relevance*, Blackwell, Oxford 1986.
- Steiner, G., *After Babel*. Oxford Univ. Press, Oxford 1975.
- Taylor, Ch., *Human agency and language (Philosophical Papers I)*. Cambridge University Press, Cambridge 1985a.
- Taylor, Ch., *Philosophy and the human sciences (Philosophical Papers II)*, idem.
- Toulmin, S., *The uses of argument*. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1958.
- Dijk, T.A. van, *Tekstwetenschap*. Spectrum, Utrecht 1978.
- Eemeren, F.H. van, en R. Grootendorst, *Regels voor redelijke discussies*. Foris, Dordrecht 1982.
- Walzer, M., *Spheres of justice*. Basic Books, New York 1983.
- Walzer, M., *Interpretation and social criticism*. Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. 1987.
- Whorf, B.L., *Language, thought, and reality*. MIT Press, Cambridge, Mass. 1956.
- Witteveen, W.J., *Dokteren aan het schip van staat*. In: M.A.P. Bovens en W.J. Witteveen (red.), *Het schip van staat*. Tjeenk Willink, Zwolle 1985.
- Witteveen, W.J., *De sluimerende metafoor*. In: Staatskundig Jaarboek 1987, Ars Aequi, Nijmegen 1987.
- Wittgenstein, L., *Philosophical investigations*. Blackwell, Oxford 1958.
- Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, Routledge and Kegan Paul, Londen 1922 (1961).
- Wolin, S., *Political theory and political commentary*. In: Richter, 1980.

Moderne versus postmoderne politieke filosofie

Een vergelijking van Habermas en Lyotard

Willem van Reijen

1. Inleiding

Het is een hachelijke zaak twee filosofische systemen met elkaar te vergelijken. Een filosofisch systeem maakt er per definitie aanspraak op de waarheid van een in de vorm van oordelen gepresenteerd inzicht te kunnen bewijzen. Als zodanig treedt het in een absolute concurrentie met andere filosofische systemen. Men ziet dan ook dat filosofen er geen genoeg mee nemen aan te tonen dat andere filosofen op onderdelen ongelijk hebben, maar dat zij beweren dat hun filosofieën totaal falen, met andere woorden helemaal geen filosofie zijn. Het lijkt erop dat men een exclusieve keuze moet maken. Heeft men geaccepteerd dat een bepaalde filosofie waar is, dan zijn alle andere filosofieën als niet-filosofie ontmaskerd. Om deze keuze te kunnen maken, moet men echter voorlopig de waarheidspretenties van ten minste twee filosofieën au serieux nemen. Het is nog hachelijker filosofische systemen met elkaar te vergelijken waaraan een politieke optie is verbonden. Politieke opties lijken eerst en vooral een kwestie van keuze voor een bepaald model van de verdeling van macht en rijkdom te zijn. Waarbij het er al volgens Weber om ging deze zaken ongelijk maar toch legitiem te verdelen. Niets lijkt verder weg van abstracte filosofische denksystemen verwijderd. Maar we zullen zien dat met de keuze voor een politieke optie onvermijdelijk een keuze voor een kentheoretisch standpunt moet worden gemaakt.

Niet minder hachelijk is het politieke filosofieën met elkaar te vergelijken die onder verschillende culturele en politieke omstandigheden, in verschillende landen worden ontwikkeld. Een oordeel over politieke filosofieën in verschillende staten, houdt dan immers tegelijk een oordeel in over de in deze theorieën geformuleerde politieke preferenties. Sympathie en antipathie, waardeoordelen over datgene wat men politiek wenselijk acht en over de mate waarin deze preferenties gerealiseerd zijn, dan wel realiseerbaar worden geacht, zijn dan nog maar moeilijk te scheiden van de (voor)oordelen ten aanzien van die nationale culturen. Dat geldt par excellence voor de relatie tussen Duitse en Franse filosofie, politiek en cul-